

VALERIU L. BOLOGA

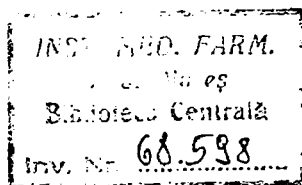
ARDELENII ȘI ÎNCEPUTURILE MEDICINII ROMÂNEȘTI

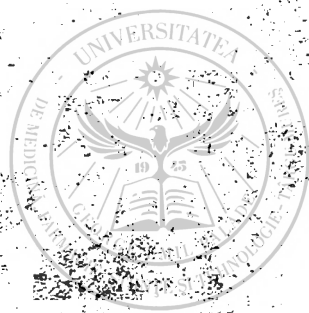
(DELA PIUARIU PÂNĂ LA BABEȘ)

Extras din „Transilvania”, Anul 73, Nr. 7-8

28 MAY 2001

ARDELENII ȘI ÎNCEPUTURILE MEDICINII ROMÂNEȘTI

(DELA PIUARIU PÂNĂ LA BABEȘ)

Medicina științifică românească s'a format în Principate. Procesul începe pe nesimțite, cu apariția în Țara veche (și răsleț și în Ardeal,) a medicilor aromâni, încă în cele dintâi decenii ale veacului al 18-lea, continuă cu putere tot mai mare după 1825, când se ivesc în număr crescând doctorii români din teritoriul etnic daco-român, pentru ca să ajungă la deplină intensitate după 1855, prin Carol Davila și cei grupați în jurul lui.

Istoria medicinei științifice românești nu este identică cu *istoria medicinei în România*. Înainte de veacul al XVIII-lea nu găsim medici învățați români. Până pe la 1700 avem în țările locuite de Români o medicină populară și hieratică anonimă la autohtoni, iar medicina savantă o găsim reprezentată prin medici străini, pripășiți mai mult din întâmplare în Principate, mai mulți în Ardeal, în special la Sași. De aceea domnul V. Gomoiu¹⁾ numește acest răstimp — *din punct de vedere românesc* — epoca medicinei empirice și a medicinei dubioase (până la 1700). Când după 1700 încep să apară pe lângă medicii străini, întâi răsleți, pe urmă tot mai mulți, medicii titrați români, domnul Gomoiu vorbește de epoca medicinei reale (dela 1700 până la 1840). După ce în sfârșit mișcarea medicală românească ia aspecte

¹⁾ Cf. Victor Gomoiu: „Din istoria medicinei și a învățământului medical în România (înainte de 1870)”, Buc., Tip. Cultura, 1923, 1206 p. 8°. — Regretatul Dr. Gheorghe Crăiniceanu, merituosul bibliograf și istoriograf al medicinei noastre, împarte în 1907, în a sa „Literatura medicală românească. Biografii și bibliografii”, (Ed. Acad. Rom. — II + 483 p. 8°), trecutul nostru medical în următoarele perioade cronologice: Perioadă I (1700—1800); Per. II (1801—1850); Per. III (1851—1875); Per. IV (1876—1900).

mai precise, când înfăptuirile pe teren sanitar și în domeniul învățămîntului medical românesc încep să se țină lanț, domnul Gomoiu caracterizează această epocă ca epoca medicinei progresiste (1840 până la 1870). Cu înființarea Facultății de Medicină din București, după 1870, medicina românească intră — după domnia-sa, — în faza ei actuală.

În 1930 am încercat să dau o nouă grupare a istoriei medicinei la noi, după alte criterii,¹⁾ împărțire pe care am mai modificat-o, lărgind-o, în 1939.²⁾ Adoptând până la 1700 împărțirea domnului G o m o i u în „epoca medicinei empirice și dubioase”, consider timpul dela 1700 până în prezent, adică epoca formării medicinei științifice românești, ca desfășurându-se în următoarele perioade:

I. *Perioada apariției celor dintâi medici de naționalitate românească și a asimilării medicinei apusene (1700—1825):*

a) Faza medicilor aromâni (1700—1780;

b) Faza precursorilor la Dacoromâni (1780—1825).

II. *Perioada de organizare a medicinei științifice românești (1825—1885):*

a) Faza formării unui corp de medici români (1825—1855);

b) Faza înfăptuirilor (timpul lui Carol Davila; 1855—1885)

III. *Perioada de creațiune științifică în medicina românească (după 1885).*

Dacă folosim pentru devenirea iatrosofiei³⁾ românești comparația atât de răsuflată și totuși utilă cu râul în creștere în calea sa dela izvor la șes, pot afirma că *el a izvorit, s'a mărit, a fecundat terenul și a devenit fluviu în Țara veche, iar celor din Ardeal le-a revenit rolul stâncilor de granit, care de multe ori l-au abătut în drumul său, îndreptându-l spre cotituri hotărîtoare pentru fizionomia sa.*⁴⁾

¹⁾ Cf. Valeriu Bologa: „Inceputurile medicinei științifice românești”; Cluj, Tip. Lumea și Țara, 1930 (Bibliot. Medico-istorică, Nr. III), 91 p. 8°.

²⁾ Chișiu Adelina: „Cu ce a contribuit Ardealul și Banatul la formarea medicinei științifice românești?” Teză Med. Cluj, Tip. Vieața Creștină, 1939, 20 p. 8°.

³⁾ Mă servesc de termenul *iatrosomie* pentru ca să pot da în terminologia noastră științifică echivalentul scurt și precis pentru germanul *Schulmedizin* (în înțeles de medicină „savantă”), în contrast cu *etnoiatrie* = *Volksmedizin*.

⁴⁾ Când am scris în 1927 „Contribuțiuni pentru istoria medicinei din Ardeal” (Cluj, Tip. Ardealul, Bibl. Medico-istor. Nr. II, 104 p. 8°), vedeam numai caracterul *incidental, izolat* al contribuției ardelenesti la formarea medicinei românești. În 1936 („Brașovul, vechiu centru medical românesc”, în: „Omăgiu fraților Lăpedatu”, Buc. : p. 120—132) perseveram încă în această viziune incompletă a faptelor istorice, afirmând despre câțiva medici români ardeleni mai însemnați în trecutul nostru: „Toți aceștia sunt practicieni distinși, unii chiar cu activitate literară de popularizare a științelor. Ei nu determină însă curențe” (p. 122). Azi nu mai recunosc această formulare a mea, pe care o consider ca incompletă. După ce am avut prilejul să aprofundez ergobiografiile

Românii ardeleni, săraci, obidiți, *împiedecați* metodic de alții, nu puteau să aibă instituții spitalicești proprii, o organizație sanitară a lor, care să fie substratul material pentru dezvoltarea unei mișcări științifice românești. Medicii erau puțini, se iroseau în viața de practicieni provinciali; n'aveau putința să se asocieze, să-și creeze un mediu științific. Rămăneau izolați, neorganizați, reduși la o activitate individuală, fără continuitate, fără școală. Țăranul ardelean cu greu găsea mijloacele ca să-și trimită băiatul pentru 5—6 ani la Viena. Ici-colea, dacă se găsea un negustor mai bogat din Brașov, Arad sau Sibiu, un preot mai înstărit din Blaj, Caransebeș sau Năsăud, care să aibă posibilitatea să facă acest lucru. Știința dobândită acolo era o știință a străinilor, abstractă, fără rădăcini în cultura românească și în realitățile noastre.

În schimb dincolo: o clasă de boieri, pe urmă o burghezime în formare, puteau mai ușor să dea personalitățile necesare formării unui corp medical select. Viața de stat tot mai complexă și, înainte de toate românească, a Țării vechi, își avea necesitățile ei în domeniul sanitar și totodată oferea posibilitățile unei realizări *cu ajutorul elementului autohton*. Existența vechilor instituții spitalicești, ctitoriile grandioase ale unor domnitori sau boieri mari, făceau posibilă activitatea intensă și susținută a unui corp medical indigen. În sfârșit școala și mișcarea culturală românească, care în Țara liberă se puteau desfășura nestânjenite, au favorizat existența unei mișcări medicale naționale, cu specificul ei.¹⁾

lui Piuariu-Molnar, Vasile Pop și Pavel Vasici, mai ales însă după ce am învățat să văd în Victor Babeș aspectul specific transilvano-bănățean al personalității sale (cf. „Victor Babeș, energie românească”, Transilvania LXXIII, p. 352—361), mi-am dat seamă că aportul ardelean înainte de Unire pe lângă caracterul său în general izolat, secundar, are și trei momente *care au fost hotărâtoare pentru devenirea medicinei românești*. Acest fel nou de a vedea lucrurile l-am expus în 1940 în comunicarea mea la Acad. de Științe din România: „Contrib. Transilvaniei și Banatului la începuturile medicinei științifice românești” (Bulet. Nr. 6, p. 86—91).

¹⁾ *Bona fides?* În lucrarea mea „Incep. med. științ. rom.” am accentuat că medicina noastră în mod firesc și necesar s'a născut în Țara liberă (v. p. 11 și 12, 14). La p. 17 afirm precis: „Privind lucrurile astfel, în funcție de mediu și împrejurări, nu ne vom uimi, dacă aflăm că pe teren medical Ardealul a contribuit în genere destul de puțin pentru dezvoltarea științei și artei medicale românești”. În pag. 18 și 19 dau motivarea documentată a acestei afirmațiuni. Într-o recenzie a broșurii mele, făcută în „Ungarische Jahrbücher”, XII, 1931, Nr. 1—2, domnul Tamás Lajos (născ. Trem) spune următoarele:

„Bemerkenswert ist auch die Tatsache, dass das erste von einem „Dakorumänen” (J. Molnar de Müllersheim) geschriebene medizin. Werk „Paraenesis ad auditores chyrurgiae” 1793 in Klausenburg erscheint, welche Stadt bis Ende des Weltkrieges zu Ungarn gehörte und deshalb nicht als „dakorumänisches Gebiet” bezeichnet

Începuturile vieții noastre medicale datează de când în Principate începe să se simtă necesitatea formării unui corp medical românesc, când se convinge lumea că și poporul nostru e în stare să contribuie la progresele artei și științei de a tămădui; când apar și se citește cele dintâi lucrări medicale scrise în limba noastră și se întemeiază instituții românești pentru învățământul medical, când cercetarea științifică începe să dea atențiunea cuvenită fenomenelor medicale și necesităților sanitare specifice țării, când în slârșit *apare elementul național în medicină atât în înțeles fizic, prin oameni și instituții, cât și doctrinar, în gândirea și fapta medicală românească.*

Transilvania românească, până la 1919, n'a fost lăsată să se încadreze integral în acest proces.

Din Ardeal, din țara de baștină a Românismului, n'au putut să pornească decât șuvițe slabe în fluviul cel mare al medicinei românești. Nu ele au fost sortite să îngroașe apele lui sau să le fie izvor. Ardelenii au putut colabora *direct* numai prin acei fii ai lor, care, trecând vechile granițe, s'au încadrat în mișcarea medicală de dincolo, sau, *indirect*, prin pușinii care, rămânând acasă, aduceau din depărtare câte un aport, — cu rare excepții foarte limitat, — de scris științific individual.¹⁾

werden kann. Unmittelbar vor und nach 1800 waren Kulturträger wie Klain, Șincai und Maior, zu denen mit einiger Übertreibung auch Molnar gezählt wird, in den „dakorumänisch“-walachischen Wojwodaten, unter den Phanarioten, so gut wie undenkbar; es ist also nicht eine „sonderbare Fügung der Ereignisse“ dass die Walachei und die Moldau nicht den Schauplatz der Anfänge rumän. Medizin haben bilden können, sondern eine faktisch nachweisbare geschichtliche Notwendigkeit, die auch bewirkt hat, dass Klain, Șincai und Maior nicht in Bukarest oder Iași, sondern in Ofen und in Wien auftreten konnten“.

Cred că nu-i nevoie de vreun comentariu, nici de o încercare să-i lămurim d-lui Tamás, născ. Tremel, cât de greșit a știut sau a vrut să înțeleagă cele scrise de mine.

¹⁾ În aceasta ordine de idei nu se poate trece cu vederea rolul Brașovului ca un unic centru — modest — de activitate mai susținută și continuitate medicală românească în Ardeal. Aci activează, în trecere, Piuariu și pentru scurt timp, pe la 1815 sau 1816 Ramonția. Dela 1821, când se așează Vasile Pop în Brașov, orașul de sub Tâmpa a avut un șir neîntrerupt de medici români, până la Unire. Mai mult: nu era numai câte unul pentru fiecare generație, ci găsim decenii când în Brașov puteau să existe chiar și 3—4 medici români. Așa dar în Brașov avem o continuitate de medici români, avem chiar instituții medicale românești, ca de ex. vestita instalație de hidroterapie medicală a băilor Eforiei, deci avem o viață medicală românească destul de intensă și neîntreruptă. Dar importantă nu este numai aceasta continuitate; în primul rând trebuie să constatăm importanța oamenilor și a activității lor. În Brașov își scrie Vasile Pop disertația sa „Despre apele minerale“, care înseamnă o piatră de hotăr în istoria literaturii medicale românești. Din acest oraș pornește Constantin Nica

Există însă în istoria iatrosofiei românești câteva momente, în care Transilvaniei și Bănătului le-a fost dat să o influențeze într'un mod hotărîtor; nu printr'un aport masiv și continuu, — apă mare care se varsă în apă și mai mare, — ci prin intervenire dinamică, în momente cruciale, strat de stîncă care schimbă însuși mersul apei.

Aceasta nu este o contrazicere cu cele afirmate; cele trei momente de influențe venite din Transilvania, deși sunt de importanță fundamentală, totuși rămân fenomene răzlețe. *Cu toate că ele au dat de trei ori procesului de formare a medicinei românești câte o nouă întorsătură, totuși — trebuie s'o repet tocmai pentru cei care vreau să răstălmăcească, — procesul însuși a luat naștere și s'a petrecut în toată amplexarea sa în Țara veche.*

Perioada de asimilare a medicinei apusene, adică veacul al XVIII-lea, este caracterizată prin ivirea celor dintâi medici români titrați. Semnificativ este numai *faptul apariției lor*. Un popor, care aproape nu avusese oameni trecuți prin școale înalte, se pomeneste deodată cu cărturari veniți dela universitățile apusene. *Importanța lor stă în faptul că au spart ghiața, că au creat un vad, au transplantați cunoștințe aduse din Franța, Italia și Germania*. Mult timp încă, lumii nu-i venea să creadă că așa ceva e cu putință. Când tinerii fii de boieri, Costache Vârnav din Moldova și Nicolae Krețulescu din Muntenia, pornesc în străinătate pentru ca să învețe medicina, aristocrația din care făceau ei parte, s'a revoltat, că vreau să se facă „vraci”.

Intr'o astfel de atmosferă fiecare medic român era un pionier, care prin însăși existența și activitatea sa era menit să dărâme prejudecăți, să taie un făgaș.

și aici își trăiește Pavel Vasici anii celei mai fecunde activități științifice. În Brașov își tipărește Vasici cele două volume de „Macroviotica” și minunatele sale articole de popularizare a medicinei. În acest oraș găsim pe singurul medic român din Țara veche care a trăit în Ardeal, pe Nicolae Gănescu, aici lucrează câțva timp Ioan Neagoe, înainte de a trece în Țara Veche, unde a devenit cunoscut prin cercetările sale asupra pelagrei. Brașovean a fost în sfârșit excelentul doctor Gheorghe Baiulescu, unul din cei mai căutați practicieni din acest oraș. Pe baza experiențelor sale îndelungate ca director al serviciului de hidroterapie al Eforiei, Baiulescu a putut să-și publice la începutul veacului nostru voluminosul tratat de „Hidroterapie medicală”, o lucrare medicală românească din cele mai apreciate. Astfel Brașovul n'a avut numai o continuitate de medici români, o viață medicală românească destul de vioaie, ci, prin Vasile Pop, Vasici, Neagoe și Baiulescu, a jucat un rol în istoria literaturii medicale românești. Chiar și tinerii sași brașoveni au fost atrași, — înainte de Unire — de facultatea bucureșteană, al cărei prim doctor a fost germanul din cetatea de sub Tâmpa, Fr. A. Schmidt (1873).

Din grupul acesta de înainte-mergători face parte, ca un fruntaș între frunțași, marele cărturar ardelean Ioan Piuariu-Molnar (1749—1815). Intr'o vreme când în Principate abia se iviseră câțiva medici macedo-români, Piuariu, după studii făcute în Viena, deși era fiu de preot român și nu se bucura de niciunul din privilegiile asigurate Sașilor și Ungurilor, se impune prin destoinicia și omenia sa. El ajunge oculist al Principatului Transilvania, mai târziu profesor la catedra de boale de ochi la școala înaltă de medicină din Cluj și — dovedă cât de mult era apreciat — este de două ori chemat la Viena pentru ca să opereze personalități marcante. Cărturarul acesta ilustru, care a jucat un rol deosebit de important în renașterea noastră națională, a desfășurat o activitate culturală multiplă și fecundă și a activat în mișcarea politică a Românilor transilvăneni, este cel dintâi mare medic învățat în istoria medicinei românești: „Princeps” nu numai în ordine cronologică, ci și prin valoarea sa netăgăduită.

Piuariu prin exemplul său dovedește că un Român poate ajunge la cele mai înalte culmi ale artei și științei medicale. *El e autorul celei dintâi lucrări științifice medicale publicate pe teritoriul etnic dacoromân.* („Paraenesis . . .”, Cluj, 1793) și *primul profesor universitar din neamul nostru.* „Nobil, împodobit cu toate favorurile oficialității, el a luat sub aripa sa o mulțime de tineri români. Se poate zice că în tendința către universități a tinerilor unei națiuni care nici nu visase așa ceva cu câteva decenii înainte, stă marea însemnătate a lui Molnar”. (N. Iorga).

Piuariu rămâne pentru epoca sa un fenomen izolat. *Intre pionierii medicinei românești fără îndoială el este acela, care a făcut cea mai mare spărtură în zidul prejudecăților.*

Aceasta a fost cea dintâi contribuție însemnată a Transilvaniei în istoria medicinei românești.

Ioan Piuariu și contemporanii săi nici nu se gândeau că s'ar putea scrie medicină și în românește. Generația următoare de medici români, cea a fazei în care s'a format un mic corp medical românesc, și-a pus însă problema creării unei literaturi medicale și a terminologiei științifice românești. Episcopescu în București începe să publice încă din deceniul al treilea al veacului trecut cărți de medicină într'o frumoasă și aleasă limbă românească; în deceniul următor grupul ieșenilor se preocupă sistematic de îmbogățirea literaturii noastre medicale.

Dar și în această direcție un Transilvănean a spart ghiața. Intre tinerii de dincoace de Carpați, îndrumați probabil chiar de Piuariu spre studiul medicinei, găsim pe Simion Ramonțiai, rămas nemuritor prin fundația care îi poartă numele și Vasile Pop (promovat în

Viena în 1817). Amândoi trecuseră și prin Moldova, unde au intrat în legături prietenești cu Gheorghe Asachi și cu ceilalți capi ai mișcării naționale. Amândoi, reveniți în Ardeal, desvoltă o vie activitate culturală și națională.

Vasile Pop îndrăznește în 1821 să publice în limba românească, în Sibiu, cea dintâi lucrare științifică medicală, „Despre apele minerale dela Arpătac, Bodoc și Covasna”. Cu un simț remarcabil pentru limbă, cu un bun gust și o pricepere, care întrecea mult pe ale literaților ardeleni de atunci, el creează o terminologie medicală lipsită de tendințe de latinizare, firească și frumoasă. Lucrarea sa a avut răsunet și în Principate și ea a servit ca îndemn pentru scriitorii medicali contemporani din Țara veche, care au știut de asemenea să se ferească de exagerări în opera lor de fixare a unei limbi științifice românești.

În procesul acesta de naționalizare a literaturii medicale se încadrează cu același bun simț și băănățeanul Pavel Vasici, care dela 1830 încoace îmbogățește literatura noastră medicală cu o serie de valoroase publicații românești. Cărțile lui Vasici (care pentru activitatea sa culturală a fost răsplătit de Academia Română prin alegerea de membru al ei) au circulat mult în Țara veche, unde erau foarte mult citite.

Determinând formarea unei literaturi medicale în limba românească, Ardealul prin acești medici ai săi a adus o contribuție importantă în istoria medicinei noastre.¹⁾

Când Carol Davila a început să înfăptuiască o organizație sanitară modernă și un învățământ medical în Țara veche, el avea nevoie de colaboratori numeroși și destoinici, în primul rând români. Din Ardeal i-au venit mulți, care i-au fost credincioși și devotați și a căror muncă cinstită i-a fost de mare ajutor. Cel mai de seamă dintre acești ardeleni a fost doctorul Constantin Nica din Brașov, stabilit la București, cel dintâi pediatru savant român, un scriitor medical distins. La școala de

¹⁾ Este de notat faptul că înainte de apariția unor publicații științifice în limba românească s'au tipărit în Ardeal dela 1744 încoace o serie de circulare, ordonanțe sanitare, afișe cu sfaturi medicale în limba românească. Este vorba de traduceri după acte guvernamentale, făcute pentru a fi aduse la cunoștința poporului român din monarhia habsburgică (cf. Bologa: „Începuturile medicinei științifice românești”, pag. 28—30). De fapt, acestea fac parte din cele dintâi tipărituri medicale în limba românească, contemporane cu primele manuscrise și foi volante medicale românești din Moldova și Muntenia. Ele sunt interesante din punct de vedere bibliografic, nu au influențat însă formarea unei literaturi și terminologii științifice românești. De aceea le amintim aici numai sub titlul de curiozitate, neputându-le considera ca o contribuție a Ardealului la istoria literaturii medicale românești.

medicină înființată de Davila vedem figurând între membrii corpului didactic pe Ardeleanul Manfi, iar între medicii tineri cari s'au distins în cadrele serviciului sanitar din Țara veche, sau pe câmpul de luptă în 1877—78, prezența Ardelenilor emigrați e considerabilă.¹⁾

Tot mai mulți tineri români din Ardeal se duc să studieze medicina în București și rămân acolo. Cel dintâi Român ardelean promovat doctor în capitala României (1886) este Gheorghe Ciurcu. El și mulți alți compatrioți ai săi practică medicina în țară, fie în capitală, fie în orașele din provincie, îngroșând astfel rândurile medicilor români, de care era atâta nevoie, cu elemente entuziaste și muncitoare.

Iată încă o contribuție a Ardealului, modestă, dar nu lipsită de importanță, la consolidarea vieții medicale românești.

*

Medicina românească, așezată de Davila pe temelii sigure și durabile, nu ajunsese încă să creeze. Era atâta de asimilat, atâta de adaptat, dar mai ales trebuia atâta organizat, încât Davila și colaboratorii săi, într'o muncă supraomenească, au fost siliți să-și cheltuiască toată energia în aceste direcții. Când în sfârșit înfăptuirile lor au dat vieții medicale românești o stabilitate, un început de tradiție și bazele materiale pentru o activitate științifică (spitale moderne, laboratoare, un cadru definitiv de organizație sanitară), *trebuia să vie în mod fatal o nouă epocă, de depășire a hotarelor țării, de creație științifică. Pentru aceasta se simțea lipsa unei personalități covârșitoare. Aceasta i-a fost dată medicinei românești de Banatul nostru.*

Victor Babeș (1854—1926) își creează în străinătate prin cercetările sale o faimă, pe care n'o avusese până atunci nici un alt în-

¹⁾ Numărul medicilor români ardeleni, stabiliți în Țară, care au lucrat în războiul pentru independență în spitalele de zonă interioară, a fost mare: vreo 12—15. Între ei găsim nume remarcabile, ca doctorii Ioachim Drăgescu (Craiova), Ioan Arsenie (Brăila), etc. În serviciul sanitar *de pe front* am putut afla doi medici ardeleni: Gheorghe Diamandi din Brașov, tânăr doctor de Viena, s'a înrolat voluntar și a luat parte la campania din fața Plevnei. Făgărășanul Nicolae Grancea, student al Facultății de Medicină din București a făcut campania ca subchirurg la trupă. La atacul Griviței a însoțit vestitul batalion 2 Vânători până în tranșeele redutei. Pe când dădea ajutor unui rănit, îl lovi un glonte în mână și abdomen. Pentru vitejia sa fu decorat pe câmpul de luptă cu „Virtutea Militară” și „Steaua României”. — Ar trebui să se facă odată o statistică exactă a Românilor ardeleni, medici în Țara veche până la 1918. Cred că cifra lor s'ar ridica la mai multe sute, între ei oameni de seamă, cari au jucat un rol în viața medicală și culturală a Regatului, ca de ex. prof. Ioan Minea, Emil Pușcariu, doctorii: Sibiñeanu, Culcer, Vasile Bianu, Valeriu Roșculeț, Ioan Neagoe, Gheorghe Crăiniceanu, Nicolae Popa, Dumitru Popovici, Dimitrie Stănescu, Ioan Bordea, Emil Pop.

vățat român. Chemat la București, Babeș polarizează în institutul său tendințele spre cercetare și creațiune științifică ale tinerelor generații de medici din Muntenia și Moldova. Cu el, cu prietenii săi (de ex. Nicolae Kalinderu), cu elevii săi (ca de pildă G. h. Marinescu, Constantin Levaditi), medicina românească trece peste hotarele înguste ale țării și se încadrează în mișcarea medicală mondială.¹⁾

E prea probabil că Babeș, dacă ar fi rămas în străinătate, ar fi fost, ca și Dimitriu Nedelcu, — creatorul învățământului stomatologic maghiar, — pierdut pentru cultura românească. Țara veche i-a dat posibilitatea să ajungă la culme. E sigur că meritul colaboratorilor și elevilor săi munteni și moldoveni, este mare. Tot atât de neîndoelnic este însă faptul că *el a fost factorul dinamic care a pornit noul proces de creațiune științifică în mișcarea medicală a României mici.*

Iată al treilea impuls hotărîtor dat de Transilvania și Banat în istoria medicinei românești.

VALERIU L. BOLOGA

¹⁾ Între elevii și colaboratorii lui V. Babeș se găsesc mai mulți Ardeleni, că-
 † Emil Pușcariu, profesor la Univ. din Iași, † Emil Pop și alții.

